

Ю.М. ПІКУЛЬ, канд. іст. наук, викладач ХКТД, Харків

ВІЙСЬКОВА ОСВІТА НА СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті, на підставі історичних джерел, проаналізований стан військової освіти на Слобожанщині в другій половині ХІХ – на поч. ХХ ст., виявлені її особливості та рівень ефективності.

В статье, на основе исторических источников, проанализировано состояние военного образования на Слобожанщине во второй половине ХІХ – в начале ХХ вв., выявлены его особенности и уровень эффективности.

In the article, on the basis of historical sources, being of military education is analysed in Slobozhanschina in the second half ХІХ – at the beginning of ХХ, its features and level of efficiency are exposed.

Друга половина ХІХ ст. є часом кардинальних змін у житті Російської імперії, зокрема, у сфері військової освіти. Під керівництвом військового міністра Д.А.Мілютіна проведена реорганізація існуючих та засновані нові типи військово - навчальних закладів. Торкнулися ці реформи й системи військової освіти на території Харківської й Полтавської губерній.

Значний етап розвитку військової освіти на Слобідській Україні починається з 1801 р. Цього року шеф 1 кадетського корпусу генерал П.А. Зубов надає імператорові Олександрові І проект розвитку губернських військових училищ з метою підготовки молодих дворян до вступу до кадетських корпусів та університетів. Ця пропозиція стала реакцією на ситуацію, яка склалась у російській армії на початку ХІХ ст., коли більшість випускників військових шкіл проходили службу у гвардії та військових установах. В результаті у польових частинах рівень підготовки офіцерського складу був незадовільним. Олександр І схвалив проект і запропонував губернаторам 17 губерній обговорити на дворянських зборах питання про відкриття училищ на кошти дворян [2, с.123]. Згідно указу від 15 серпня 1801 р.: «Військових училищ на всьому просторі імперії покладається сімнадцять, з яких 7 великих та 10 малих ... у Харкові, Рязані, Орлі...» [10, № 19980]. У 1802 р. почала роботу спеціальна комісія під керівництвом вел. кн. Костянтина, що повинна була розглянути пропозиції з губерній та розробити головні положення системи військової освіти. Результатом її дворічної роботи став «План військового виховання», затверджений Олександром І у 1805 р. [2, с. 123]. Згідно плану передбачалося відкриття 10 губернських училищ (у Петербурзі, Москві, Смоленську, Києві, Воронежу, Твері, Ярославлі, Нижньому Новгороді, Казані й Тобольську), Слобідсько-Українська губернія зараховувалася до Воронежського училища [2, с. 124]. 21 березня 1805 р. виходить Указ від 21 березня 1805 р. «Про порядок відкриття військових училищ» згідно з яким: «Військове виховання шляхетного юнацтва ... починається в Губернських військових училищах та закінчується у двох кадетських корпусах в Петербурзі» [12, № 21675]. Однак процес реорганізації затягнувся й врешті-решт звівся до реорганізації існуючих кадетських корпусів. Друга

можливість для відкриття у Харкові військово-навчального закладу з'явилася в 1820 р.

Завдяки суспільній ініціативі й готовності харківського дворянства виділити значні матеріальні кошти планувалося відкриття в Харкові кадетського корпусу. В 1820 р. дворянство подало клопотання про пристрій на його утримання військового училища на 80 вихованців, з наданням їм права одержання офіцерського звання відразу після випуску з училища. Ця ідея виникла в результаті отриманої пільги, що дозволила харківському дворянству право обирати з свого середовища представників палати цивільного й карного суду [5, с. 40]. В іменному найвищому указі від 8 липня 1832р. було прийняте прохання Слобідського українського дворянства про відкриття в Харкові кадетського корпусу для навчання 40 дітей малозабезпечених дворян за рахунок пожертвувань харків'ян [5, с. 41]. Підтримати свій корпус погодилися 915 чоловік, відмовилося 69, з яких 14 безпомісних дворян [1, с. 652]. Головним ініціатором став губернський проводир дворянства А.Ф. Квітка (брат письменника Г.Ф. Квітки-Основ'яненко). Щоб покрити існуючу нестачу коштів він приймає рішення за себе й за своїх спадкоємців внести 770 крб. зі свого маєтку на Основі [1, с. 652]. Для розміщення корпусу було зведено новий будинок (закладений в 1825 р. по проекті архітектора Торопова, закінчений у 1835г. [6, с. 165]. Але згодом рішення про устанovu Харківського кадетського корпусу було скасовано.

1 лютого 1830 р. виходить указ про відкриття в губерніях кадетських корпусів, зокрема Полтавського. Відповідно до його: «Губернські кадетські корпуси призначаються для виховання малолітніх дворян: ... Полтавський: Полтавської, Чернігівської, Катеринославської, Слобідсько-Української та Курської» [9, № 3457]. По організаційному розподілі корпус входив у Західний військово-освітній округ. Як військово-навчальний заклад 1 групи, він випускав у війська безпосередньо офіцерів. 6 грудня 1840 р. відбулося офіційне відкриття корпусу в спеціально побудованому для нього будинку, вартістю 600 000 карбованців [5, с. 41]. Про відношення харківського дворянства до військової освіти пише В.П. Коропов: «Хлопчиків віддавали переважно в кадетські корпуси, тому що військова кар'єра вважалася кращою й більш гідною дворянина" [4, с. 225].

Про популярність корпусу свідчить систематичне перевищення штатного складу вихованців, про що свідчать дані наступних таблиць:

Таблиця 1. Штат Полтавського кадетського корпусу (1854 р.) [5, с.90]

Штатна кількість вихованців	Наявна кількість вихованців	Наявна кількість вихователів	Річні витрати на утримання
400	410	56	108 343 крб.

Таблиця 2. Штат Полтавської військової гімназії (1880 р.) [5, с. 271].

Штатна кількість вихованців	Наявна кількість вихованців	Річні витрати на утримування
400	404 інтернів 105 екстернів	164 983 крб.

Слід зазначити, що, незважаючи на відкриття кадетського корпусу у Полтаві, військова освіта у Харкові продовжувала розвиватися. Традиція спеціальних класів Харківського Колегіуму була продовжена в Головному казенному училищі, куди ці класи були переведені у 1789 р. (з 1798 р. – Головне Слобідсько-Українське училище). У 1801р. в училищі вивчалися мистецтво польової інженерії, фортифікація та артилерія (12 годин на тиждень). Вів викладання цих предметів учитель Миколаїв. Ці предмети входили до програми публічних іспитів, що проходили в липні місяці у присутності представників генералітету.

У 1850 р. у Петербурзі затверджується устав Харківського ветеринарного училища, офіційне відкриття якого відбулося в 1854 р. за адресою: вул. Сумська, 37. В 1873 р. училище отримує статус інституту. Одним із завдань інституту була підготовка ветеринарних лікарів для кавалерії. Для цієї мети до училища приймали офіцерів, а також для практичного вивчення підковування коней унтер - офіцерів та письменних нижніх чинів [6, с. 151]. Випускники інституту поділялися на 2 розряди. 1 розряд (курс навчання - 4 роки) ставали полковими ветеринарними лікарями, 2 розряд – ескадронними ветеринарними лікарями. У процесі навчання слухачі вивчали Закон Божий, російський мову, арифметику та ветеринарію [1, с. 592].

Крім підготовки військових фахівців у вищих та середніх навчальних закладах, існував ряд військових шкіл у складі Харківського гарнізону. За станом на 1879 - 1881 р. у Харкові діяли:

1. Навчальна команда при 61 піхотному резервному батальйоні;
2. Харківський писарський клас при 61 піхотному резервному батальйоні;
3. Навчальна команда при 62 піхотному резервному батальйоні;
4. Навчальна команда при 121 Пензенського піхотного полку;
5. Навчальна команда при 122 Тамбовського піхотного полку;
6. Навчальна команда Донського козачого полку [1, с. 656].

Новий етап у розвитку військової освіти на Слобідській Україні пов'язаний з початком військових реформ 60–70 - х рр. У 1865 р. Петровський Полтавський кадетський корпус було перетворено на військову гімназію. Згідно Положення про штати військових гімназій від 8 серпня 1873 р.: «... містити військові гімназії в наступному складі: ... Петровську - Полтавську на 400 вихованців» [8, № 51929]. У 1882 р. Полтавська військова гімназія знову отримує статус кадетського корпусу.

У ході реформ виникає новий тип військово-навчальних закладів – юнкерські училища. Як писав військовий міністр Д.А. Мілютін у 1864 р. у доповідній записці: «У юнкерських училищах полягає майбутність нашої армії. Якщо діяльність їх вдасться на практиці, то армія буде забезпечена стройовими офіцерами зі ступенем розвитку, достатнім властиво для службової мети» [2, с. 179]. Спочатку юнкерські училища створювалися при військових округах. У них приймали випускників військових прогімназій та бажаючих із дворян, але їхня кількість була недостатньою, і училища нерідко починали заняття з не повністю укомплектованим штатом вихованців. З метою поліпшення становища у 1869 р. був дозволений вступ до училища дітям унтер-офіцерів. Це привело до збільшення числа поступаючих [2, с. 179].

1 вересня 1865 р. було відкрито Чугуєвське юнкерське піхотне училище. [13]. Спочатку штат вихованців складався з 200 осіб (2 роти). Комплектування вироблялося по всестановій ознаці. В 1869 р. штат училища збільшений до 300 юнкерів. Відповідно до наказу по Військовому відомству №218 від 1888 р. штат вихованців училища був розширений до 400 слухачів (4 роти) [3, с. 615]. В 1901 р. відбувається заміна 2-х річного курсу навчання на 3-х річний, юнкера з училища стали випускатися поручиками, а не підпрапорщиками [13]. З 1910 р. штат вихованців був збільшений ще на 30 осіб (наказ № 205 по Військовому відомству від 10 травня 1910р.). В 1911 р. Чугуєвське юнкерське училище було перетворено на військове училище. До 1914 р. штат училища становив 400 штатних та 44 позаштатних юнкера. Відповідно до наказу по Військовому відомству № 243 в 1910 р. відбувається перетворення у військові училища ще 5 юнкерських училищ: Віленського, Одеського, Тифліського та Чугуєвського [3, с. 617]. Підготовку юнаків до вступу в юнкерського училища здійснювало і Харківське реальне училище [6, с. 162].

Таким чином, незважаючи на відсутність військово-навчальних закладів безпосередньо в Харкові, харків'яни надавали значну допомогу у функціонуванні зокрема Петровського Полтавського кадетського корпусу. Спогади В.П. Коропова свідчать про популярність військової освіти серед населення Слобідської України. Слід зазначити роль цивільних навчальних закладів, таких як Харківський колегіум і Казенне училище в підготовці військових фахівців. Харківський університет також вніс вклад у розвиток військової освіти, поклавши початок Ветеринарному інституту, одним з напрямків діяльності якого була підготовка військових ветеринарів для кавалерії. Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок про значний внесок жителів Слобідської України у підготовку військових кадрів російської армії у II - й пол. XIX - поч. XX ст.

Список літератури: 1. Багалеї Д.И, Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования / Д.И. Багалеї, Д.П. Миллер. – Х. : Основа. – Т. 2. – 973 с. 2. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке / Л.Г. Бескровный. – Наука, 1973. – 615 с. 3. Военные училища // Военная энциклопедия : в 18 т. / Под ред. В.Ф. Новицкого. – СПб., 1911–1915. – Т. 6. – 1912. – С. 615–617. 4. Коропов В.П. Харьковская старина. Из воспоминаний старожила (1830–1860 гг.) / В.П. Коропов. – Х. : Южный край, 1900. – 255 с. 5. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их Управлению: От основания в России военных школ до исхода первого двадцатипятилетия благополучного царствования государя императора

Александра Николаевича, 1700–1880 / М.С. Лалаев. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1880. – 283 с. **6.** *Лейбфрейд А.Ю. Полякова Ю.Ю.* Харьков. От крепости до столицы : Заметки о старом городе / А.Ю. Лейбфрейд. – Х. : Фолио, 2004. – 335 с. **7.** *Павловский И.Ф.* Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890 гг.) / И.Ф. Павловский. – Полтава : [Б. и.], 1890. – 256 с. **8.** Положение о штатах военных гимназий (1873 г.) // ПСЗ. – Собр. 2-е. – Т. 48. – № 51929. **8.** Устав для военно-учебных заведений второго класса (1830 г.) // ПСЗ. – Собр. 2-е. – Т. 5. – № 3598. **9.** Указ об учреждении в некоторых губерниях военных училищ (1801 г.) // ПСЗ. – Собр. 1-е. – Т. 26. – № 19980. **10.** О составлении комиссии для рассмотрения проекта о заведении военных корпусов в губерниях (1803 г.) // ПСЗ. – Собр. 1-е. – Т. 27. – № 20975. **11.** Указ об учреждении военных училищ (1805 г.) // ПСЗ. – Собр. 1-е. – Т. 28. – № 21675. **12.** Чугуевское юнкерское училище // Русская императорская армия: сайт. – Режим доступа: <http://www.regiment.ru/reg/V1/C/17/1.htm>.

Поступила в редколлегию 11.03. 12